

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRK DILININ TARİHİ KAYNAKLARINDA YAZ VE YAY SÖZCÜKLERİNİN SEMANTİK ANALİZİ ÜZERİNE

AUTHORS: Pasa Yavuzarslan

PAGES: 113-133

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/378431>

TÜRK DİLİNİN TARİHÎ KAYNAKLARINDA YAZ VE YAY SÖZCÜKLERİNİN SEMANTİK ANALİZİ ÜZERİNE

Paşa Yavuzarslan*

Özet

Türk dilinin tarihî dönemlerinde çeşitli yazılı kaynaklarda varlığını sürdürüp kimi çağdaş Türk lehçelerinde varlığını koruyan yaz ve yay kelimelerinin tarihî metinlerdeki kullanımı oldukça karışıktır. Türk dilinin ilk metinlerinde yaz ve yay kelimeleri bulunmakla beraber, yaz daha çok altı aylık bir mevsimin karşılığı olarak, yay ise sadece yaz mevsiminin karşılığı olarak kullanılmıştır. Kaşgarlı'nın Dîvānu Luġāti't- Türk adlı eserinde kimi yerde yay 'ilkbahar', yaz ise 'yaz' mevsimini karşılamaktadır. Harezmi sahası metinlerinde, yaz ve yay ayrımı daha kesin bir konuma gelmiştir ve yaz 'ilkbahar', yay 'yaz' mevsimi olarak kullanılmıştır. Kıpçak sahasının kimi eserlerinde ise, Dîvānu Luġāti't- Türk'te olduğu üzere yay 'ilkbahar', yaz 'yaz' mevsimi biçimindedir. Eski Anadolu Türkçesi kaynaklarında ise, yaz genellikle hem 'ilk bahar' hem de 'yaz' mevsimini karşılamakla birlikte, kimi eserlerde yay ve yaz ayrımını görmek mümkündür. yaz kelimesi tarihî gelişimine bağlı olarak Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kendini korumuş, yay kelimesi ise, Osmanlı Türkçesinin ve Türkiye Türkçesinin söz varlığında kullanılmaz duruma gelmiş ve yaz, yay kelimesinin kullanım yerini alırken, yaz kelimesinin yerini de Türkçe + Farsça ilkbahar (<Far.) birleşimi almıştır.

Anahtar kelimeler: yaz ve yay kelimelerinin kökeni, söz varlığı, Türk mevsim adları, Türk kronolojisi, tarihî söz varlığı.

Abstract

During the historical periods of the Turkish language, the use of the words 'yaz' and 'yay', which have existed in both historical resources and in some contemporary Turkish dialects, has been noted to be rather complex in historical texts. Even though both 'yaz' and 'yay' can be traced in the first Turkish language texts, 'yaz' was used to refer to the six-month period of the season, whereas 'yay' referred only to the summer season. Kashgarli's Dîvānu Luġāti't- Türk defines 'yay' as 'spring' while 'yaz' is defined as the 'summer season'. In the texts of the Harezmi field, the 'yaz' and 'yay' clarification is more distinctive where 'yaz' is used to define 'the spring season' and 'yay' is used for 'the summer season'. In some of the Kipchak resources, similar to the definitions in Dîvānu Luġāti't- Türk, 'yay' means 'spring' and 'yaz' refers to 'the summer season'. Yet, Old Turkish Anatolian resources usually define 'yaz' as both 'spring' and

* Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

'summer', while it is possible to view the distinction between 'yay' and 'yaz' in some texts. In relation to its historical development, the word 'yaz' has preserved its position in the Turkish of the Ottomans and Turkey, while the word 'yay' has lost its use in the aforementioned Turkish. Thus 'yaz' has replaced the use of 'yay' and the word 'yaz' has lost its use, being replaced by the Turkish + Persian compound 'ilkbahar'

Key words: etymology of the words yaz and yay, lexicology, the name of Turkish seasons, Turkish chronology, Turkish historical lexicology.

Türk dilinin tarihî dönemlerinden bu güne kadar, çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığında çeşitli fonetik değişimlere uğrayarak varlığını sürdüren *yay* ve *yaz* kelimeleri kimi metinlerde iki ayrı zaman kavramını karşılamaktadır. Bugün kimi çağdaş Türk lehçelerinde iki ayrı mevsimi karşılamakta olan *yaz* ve *yay* kelimelerinden *yay* sözü, Batı Türkçesi sahasında ilkin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ve daha sonra Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde mevsim adı olarak kullanım alanını yitirmiş, yerini *yaz* kelimesine terk etmiştir.

yaz 'ilkbahar' ve *yay* 'yaz' kelimelerinin kullanımı, Türkiye Türkçesinin tarihî metinlerinde oldukça karmaşık olup, bu dönem metinleri üzerine çalışanlar tarafından da kelimelerin anlam tespiti tam yapılamamış, zaman zaman kelimeler aynı anlama geliyormuş gibi birbirine gönderilmiştir. Bu yazıda, *yaz* ve *yay* contamination (bulaşma) ına ve bu söz varlıklarının, Orhon yazıtlarından Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadarki eski yazılı metin yayınlarında görülen yanlış tespitlerine kronolojik bir düzen içerisinde değinilecek ve söz konusu yanlış tespitler örneklere dayanılarak düzeltilmeye çalışılacaktır.

Türk dilinin tarihî dönemlerinden beri *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlamları bulanık olup, hangisinin günümüz Türkiye Türkçesine göre, 'ilkbahar'ı ve hangisinin 'yaz'ı karşıladığı karışıktır. Genel kanıya göre, ki bu Clauson'un görüşüdür, Türk dilinin ilk metinlerinde *yaz* 'yaz', *yay* ise 'ilkbahar' anlamındadır.¹ Bu görüşü destekler nitelikte H. Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde, *yaz* sözcüğünün başlangıçta 'yaz' (summer), *yay*'ın da 'ilkbahar' (spring) anlamına gelmesi gerektiğini Kâşgarlı Mahmud'un *kūz*, *yāy* karşıtlığına bağlamaktadır (Eren 1999: 446b). Ancak, bu açıklamanın hemen akabinde, Kâşgarlı Mahmud'un birçok yerde *yay*'ı, *kış*'ın karşıtı olarak da kullandığını dile getirmektedir (Eren 1999: 447a). Eski Türk dili metinlerini tarayarak eski Türklerdeki zaman sistemini tespit etmeye çalışan Bazin, *yaz* ve *yay* kelimelerinin tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki biçimlerini verir ve *yāzı* «printemps»; *yāy*ı da «été» olarak anlamdırır (Bazin 1991: 50-51).

Clauson'un görüşünün aksine, *yaz*'ı 'ilkbahar' (spring), *yay*'ı da 'yaz' (summer) olarak anlamlandırılanların başında Ligeti ve Bazin² gelmektedir (Eren 1999: 447a).

1 **ya:z** (ñ) originally 'summer', later sometimes 'spring' (Clauson 1972: 982b). *krş. ya:y* must originally have meant 'spring', which is *Kaş.*'s translation in the main entry and is confirmed by its use antithesis to **kū:z** 'autumn' in one passage. (Clauson, 1972: 980a).

2 *yāz* «printemps». § Aves le temps, dans les langues écrites où **yāy* avait disparu, l'opposition «printemps /été» s'est recréée, sur des bases littéraires et scientifiques. Les mots de remplacement ci-dessus mentionnés ont été

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde *yaz* ve *yay* kelimelerinin arasında olan bu anlam karışıklığından dolayı, birçok dil uzmanı bu iki sözü, etimolojik olarak birleştirmişlerdir (Eren 1999: 447a).

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlamlarını eski ve çağdaş Türk lehçelerinde tam olarak tespit etmek oldukça güçtür. Yaşayan diyalektlerde *yaz* olduğu gibi saklanmışsa da, diyalektlerin bir bölümünde unutulmuş, bir bölümünde ise iki sözün anlamları tersine çevrilmiştir. Daha açık bir deyişle, ‘summer’ olarak kullanılan *yaz*, ‘spring’ anlamını almış, ‘spring’ olarak kullanılan *yay* da ‘summer’ değerini kazanmıştır. (Eren 1999: 447a).

Tarihî ve çağdaş Türkiye Türkçesinde durum bir kat daha karışıktır, Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinde her iki söz varlığı da bulunmakla birlikte, kimi eski yazılı metinlerde *yaz* hem ‘yaz’ (summer) hem de ‘ilkbahar’ anlamında kullanılmış, kimi metinlerde ise *yaz* ‘ilkbahar’, *yay* ‘yaz’ anlamında kullanılmıştır. Bu karışıklık dönemin metinleri üzerinde çalışan araştırmacıların gözünden kaçmış ve söz konusu kelimelerin anlamları metin yayınlarının “Dizin”lerinde anlaşılmaz bir hâl almıştır. Bu yazıda *yay* ve *yaz* kelimelerinin tarihî Türk lehçelerindeki kullanımları ve anlam içerikleri, kronolojik olarak ele alınıp örneklendirilecektir.

İlkin eski Türkçe metinlerde geçen *yay* ve *yaz* kelimeleri, bu dönem metinlerinde birbirinden ayrı iki söz varlığıdır ve *yay*ın ‘yaz’, *yaz*ın ‘ilkbahar’ anlamına geldiği kimi Türkologlarca kabul görmüştür (Tekin 2000: 259; 1995: 114; Gabain 1988: 310; Drv.S. 1969: 250b).

(1) *ot(u)z (a)rtukı : s(e)k(i)z : y(a)ş(i)ma : kış(i)n : küt(a)n t(a)pa: sül(e)d(i)m* [.....*ot(u)z (a)rtukı*]: [*tok(u)z y(a)ş(i)ma: y(a)z(i)n: t(a)t(a)bı t(a)pa: sül(l)e)d(i)m* [.....] [BK G2] (Tekin 1988: 52). [=Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtay’lara doğru sefer ettimOtuz dokuz yaşımda **ilkbaharda** Tatabı’lara doğru sefer ettim.....] (Tekin 1988: 53).

(2) *ot(u)z (a)rtukı (e)ki y(a)ş(i)ma : (a)mğı korg(a)n : kışl(a)dukda : yut: bolıtı : y(a)z(i)ña : [BK D31] og(u)z : t(a)pa : sül(e)dim : (BK D 32) (Tekin 1988: 48). [=Otuz iki yaşımda Amğı kalesinde kışladığımızda kıtlık oldu. (O yılın) **ilkbaharında** (D 32) Oğuz’lar doğru sefer ettim.] (Tekin 1988: 49).*

(3) *(a)mga korg(a)n : kışl(a)p : y(a)z(i)ña og(u)zg(a)ru . sü t(a)ş(i)kd(i)m(i)z. [KT³ K8]. (Tekin 1988: 22). [=Amga korugan’ında kışlayıp (o yılın) **ilkbaharında** Oğuz’lara doğru ordu sevk ettik.] (Tekin 1988: 23).*

(4) *t[(a)t(a)bı : bod(u)n : t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka : körti y(a)l(a)b(a)çı : (e)dgü: s(a)bı: öt(ü)gi k(e)lm(e)z tiy(i)n : y(a)y(i)n sül(e)d(i)m* [KB D 39] (Tekin 1998: 50). [=Tatabı halkı Çin hakanına tabi oldu. Elçisi, iyi haberi (ve) ricaları gelmiyor diye **yazın** sefer ettim.] (Tekin 1988: 51).

spécialisés dans le sens de «printemps», et *yaz* dans celui d’«été»: osmanlı et çagatay classiques, turc de Turquie, özbek, néo-uygur, karay, nogay *yaz*; kazak et karakalpak littéraires *jaz* (Bazin 1991: 50-51). **yāy* «été» Le mot apparaît sans changement de sens en turc ancien et moyen: *yay*, la voyelle longue n’étant que dans des graphies pleines, avec alif, en caractères arabes (Kāşğarî): *yāy* (Bazin 199: 51).

3 Tekin 1998 “Sözlük”te BK K 8 olarak gösterilmişse de doğrusu, KT K 8 olmalıdır (Tekin 1998: 184).

(5) (B2) bilge: *k(a)g(a)n u[çdı]* (B 3) *y(a)y bols(a)r: üze: t[(e)ñri]* (B 4) *köb(ü) rg(e)si (e)t(e)rçe...* [BK] (Tekin 1988: 56). [= (B 2) Bilge Hakan vefat (etti?) (B 3) **İlkbahar** gelince, yukarıda (gök?) (B 4) davulu gümbürder gibi, ...] (Tekin 1988: 57).

(1), (2) ve (3) nolu örneklerde hep bir *kış* ve *yaz* karşıtlığı görülmektedir, bu bizde *yaz* kelimesinin ‘yaz’ anlamında kullanıldığı hissini uyandırmakta veya *yaz* kelimesinin hem ‘ilkbahar’, hem de ‘yaz’ anlamlarını içermiş olabileceğini düşündürmektedir. Orhon yazıtlarında *yay* ve *yaz* ayrımı açık olarak görülmemektedir, bilâkis *kış* ve *yaz* kelimelerinin aynı bağlamda bulunması *yaz* kelimesi ile *yay*’ın aynı anlamda olabileceği düşüncesini yaratmaktadır. Nitekim Ergin ve Orkun, *yay* kelimesini ‘yaz’, *yaz* kelimesini ise ‘ilk bahar, ilk yaz, yaz’ olarak anlamlandırmışlardır (Ergin 1980: 139; Orkun 1987-IV: 136).

(5) nolu örnekte, Tekin *yay*, kelimesini ‘ilkbahar’ olarak tercüme etmiş, bu bir yazım hatası olabilir; fakat Tekin 1995’te de *yay* kelimesi, ‘ilkbahar’ olarak tercüme edilmiştir (Tekin 1995: 81). Bu tercüme, hatadan ziyade doğru bir tespit olarak görülmektedir, zira metnin bu bölümüne baktığımızda “yas tutmak” eylemi, ilkbahar olaylarına benzetilmektedir.

Uygur metinlerinde de *yaz* ‘yaz, ilkbahar’ anlamlarında geçmektedir (Caferoğlu, 1993: 190; Çağatay 1963: 75⁴). Turfan metinlerinde *yay* kelimesi yer almaz, *yaz* kelimesi hem ‘yaz, (Sommer), hem de ‘ilkbahar’ (Frühling) anlamındadır.⁵

Altun Yaruk’ta *yay* kelimesi iki yerde, *yaz* kelimesi ise üç yerde geçmektedir.⁶

(1) *üç aylar erür yaz-(10)-kı üd tip ..üç aylar titir yay (11) üdler tip ..üç aylar atanur (12) üzdler tip .. üç aylar bolur (13) kışkı üdler tip..*[589(IX. 23a.). (Kaya 1994: 313).

(2) *.. yazkı üdte (17) aşagu ol .. irig köyürügli işiş aş(18)-ıg .. yay yisiünler şor aşığ ..* [591 (IX. 24a)] (Kaya 1994: 314).

(3) *üç aylar erür yaz-(10)-kı üd tip ..üç aylar titir yay (11) üdler tip ..üç aylar atanur (12) küz üdler tip .. üç aylar bolur (13) kışkı üdler tip..*[589 (IX. 23a.). (Kaya 1994: 313).

(4) *.. törçigü tepregü üd-(12)-lerin .. yazkı üdler içinte .. yiil (13) tözlüg ig törçiyür.* [591 (IX. 24a)]. (Kaya 1994: 314).

(5) *yazkı üdte (17) aşagu ol .. irig köyürügli işiş aş(18)-ıg .. yay yisiünler şor aşığ ..* [591 (IX. 24a)] (Kaya 1994: 314).

Türk dilinin Eski Türkçe dönemine ait Orhon ve Uygur metinlerinde *yay*, *yaz* kelimelerinin karşıladığı kavramların sınırları açık ve kesin değildir. Bu dönem metinlerinde *yaz* hem ‘ilkbahar’ hem de ‘yaz’ anlamında kullanılırken, *yay* Tekin’in (5) nolu örneği hariç, diğer örneklerde ‘yaz’ anlamında kullanılmıştır.

Drv.S 1969’da, Eski Türk yazıtı olan [*M⁴*] *Moyun-Çuru* (759 yy.)dan *yay* (jaj)

4 yaz (yaz) ilk bahar (Çağatay 1963: 75).

5 yaz Frühling, Sommer. IV 36. (Bang und Gabain 1931: 55).

6 yay: y. 589/10, 591/18 [= 2]; yazkı: y. 589/9, 591/12, 591/16 [= 3]. (Kaya 1994: 800).

kelimesi için alınan örnek yalnızca ‘yaz’ olarak anlamlandırılmıştır⁷ (Drv.S 1969: 226).

Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinde de *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlam sınırları kesin ve açık değildir. Bu dönem metinleri arasında önemli bir yere sahip olan Kâşgarlı Mahmud’un *Dīvānu Luġāti’t-Türk*’ünde *yāy* ve *yāz* kelimelerinin kullanımları karışıktır. Her iki kelime de birbirinin yerine kullanılmaktadır.⁸ *Dīvān*’da 16 (on altı) yerde *yay* (~*yāy*), 7 (yedi) yerde ise *yaz* (~*yāz*) kelimesi geçmektedir. *yay* kelimesi *Dīvān*’da hem ‘yaz’ hem de ‘bahar’ anlamına gelmektedir: Kâşgarlı Mahmud *yāy* kelimesini ‘spring (rabī)’; *yāz* kelimesini de ‘summer’ (şayf) olarak anlamlandırmıştır. *Dīvān*’daki bu açıklamalara bağlı kalarak, Clauson, **ya:y** ‘spring’ (must originally have meant ‘spring’, which is *Kaş.*’s translation in the main entry and is confirmed by its use in antithesis to **kū:z** ‘autumn’ in one passage. ... in *Kaş.* **ya:y** is used for ‘summer’, in antithesis to **kış** ‘winter’, in some verses. (Clauson 1972: 980). **ya:z** ‘summer’ (Xak. XI. al- şayf ‘summer’ *Kaş.* III 159 (prov.)... olarak tanımlamıştır (Clauson 1972: 982b).

Dīvān’ın İngilizce yayını gerçekleştiren Dankoff, burada geçen *yay*la ilgili örnekleri İngilizceye şu şekilde tercüme etmiştir:

***(1) yāy** “Spring (**rabī**‘). Kūz kâligi **yāyin** bālgūlūg “The way autumn will come is apparent at the coming of spring.” [515 P]. (Dankoff 1982-II: 232).

***(2) yaylāy** (2) It is added to simple nouns to form nouns place. Example: YAYLA’G. **yaylāy** “Summer pasture”; YA’Y **yāy** is “Summer”. 10 (Dankoff 1982-I: 75).

***(3) yāy** is “Summer”. 10 (Dankoff 1982-I: 75).

***(4) qışqa anun kâlsā qutluy yāy**

tün kūn kâcā alqinūr ödlāg āy “Prepare for winter when blessed **summer** comes, for Time runs out an months come to an end with the passing of night an day”. [54: V]. (Dankoff 1982-I: 119).

***(5) yāy yarūban ārgūzi**

aqti aqin munduzi

tuydi yaruq yulduzi

tiñla sözüm külgūsüz [60-V] “**Spring** dawned; the water (dawāba) (of ice) and the flash flood flowed; (Dankoff 1982-I: 128).

***(6) qış yāy bilā toqışti**

qinir közün baqışti

tutuşqali yaqışti

⁷ **jaj** лето ‘yaz’: jaj anta jajyladim (Я там провел лето (МЧ₂₀) (Tür. T. Orada yazı geçirdim).

⁸ **yāy** (Cf. *Yāz*) 515 “spring” [rabī] P. V. 60-1 ārgüz V. “summer” [şayf] 10 G, 54 āy V, 95 ut- V, 233 tumliq V, 317 qariş- V, 527 qayış- V, 566 tawra- V. *yayla*- 580 [taşayyafa]. *yaylāy* 464 [muştāf]. 10 G, 115 āmit- V, 440 yazlat-, 561 küzā-. *yaylat*- 441 [şayyafa]. *yayiq*- 529 [rabī’] (R. Dankoff-J. Kelly 1985-III: 220.).

yāz (Cf. *yāy*) 514 “summer” [şayf] P. 352-3 bālgür- P. “spring” [rabī’] 451 yazuq. yaz 145 atla- V. *yazlat*- 440 [_arba-a]. *yaza*- 481 [_rabī’]. *yaziq*- 476 [_rabī’]. (R. Dankoff - J. Kelly 1985-III: 220.).

utyālimat uyrāšūr [95: V]. “Winter debated an quarreled with **summer**, each looked askance [at the other], ... (Dankoff 1982-I: 179).

*(7) *yay qış bilä qarišti*

ārdām yāsin qurušti [317: V] “**Summer** and winter disagreed an debated...” (Dankoff 1984-II: 13).

*(8) *qulān tükāl qomitti*

arqār suqaq yomitti

yaylāy tapa āmitti

tizgin turup sekrišūr [115: V]. “Describing spring: “(Spring)”**summer pasture**” (Dankoff 1982-I: 202).

*(9) *tumliḡ kälip qapsadi*

qutluḡ yāyiy täpsädi [233: V]. “Cold has come and covered the world. It is envious of blessed **summer**. (Dankoff 1982-I: 347).

*(10) *ol ani tāyda yaylatti* [441: V]. “ He settled him for **the summer** (aqāmahu wa-āyyafahu) in the mountains (or other). (Dankoff 1982-II: 142).

*(11) *yaylāy “Summer pasture”* (muṣṭāf) [464: D]. (Dankoff 1982-II: 172).

*(12) *nälük aḡar bilištım*

qučšup taḡi qawuštım

tüzünlükın qayıštım

alḡti māniḡ yāyimi [527:V]. “... I favored (‘ataftu) him with my kidness. Now he has ruined my **summer** (in idleness).” (Dankoff 1982-II: 247).

*(13) *qış yāyḡaru sawlayūr*

ār at mānin tawrayūr [566: V]. Describing the debate between **Summer** and Winter: “[Winter speaks to **summer**:] ‘(The flesh of) men and horses becomes hard (yaštaddu) during me:...”(Dankoff 1982-II: 293).

*(14) *yaylādi : ār tāyda yaylādi* “The man **summered** (taṣayyafa) in the mountains.” [580: D]. (Dankoff 1982-II: 309).

*(15) *yāy körkiḡä inanma*

suwlar üzä tayanma [515: V] “Do not depend on **spring** (or hope for good its blossoms and bright colors); do not lean on Water.....]. (Dankoff 1982-II: 232).

*(16) *yayıḡti öd yayıḡti* “The seson became **spring** (rabi’).” [529:Q]. (Dankoff 1982-II: 249).

Dīvān’da geçen yazla ilgili örnekler, Dankoff tarafından İngilizceye şu şekilde tercüme edilmiştir:

(1) *yılqi yazın etlänūr*

otlap anin ätlänūr

beglär sämüz atlanūr

sāwnüp ögür isrişür [145:V] “Describing sprng: “The animals thrive in it [i.e. in **springtime**]; (Dankoff 1982-I: 237).

(2) *yazuq üt* [451: D]. “ “Meat that is jerked (yuqaddadu) in the autumn, with spices, then left to be eaten in **the spring**”. *Yāz oq ye*, meaning “Eat it only in **spring**” (Dankoff 1982-II: 154).

(3) *ol qōyin yaylāyda yazlattı* [440: D]. “He had his sheep spend **the spring** (arba’a) in the summer pasture”. (Dankoff 1982-II: 141).

(4) *yıl yaziqtı* “The season **turned to spring** (rabī’).” [476]. (Dankoff 1982-II: 187).

(5) *ār qışlāyda yazādi* “The man spent **the spring** (rabī’) in the winter quarters (or other). [481: P]. (Dankoff 1982-II: 192).

(6) *kūz kālīgi yāzin bālgūrār* [352 :P] “The (manner of the) coming of autumn becomes apparent in **the summer**” (Dankoff 1982-II: 48).

(7) *yāz* “**Summer** (şayf) *yāzin* qatıylansa qışın sāwnūr [514: P.]. “Whoever works hard (and earns) in **summer** will be happy in winter.” (Dankoff 1982-II: 230).

Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri (Dīvānu Luġāti’t-Türk’teki Manzum Parçalar)* adlı eserinde *Dīvān*’da geçen manzum parçaları Türk şiiri açısından incelemiş ve eserin sonuna bu parçalarda geçen söz varlığını içeren bir sözlük koymuştur. Tekin bu sözlükte *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlam sınırlarını kesin olarak ayırmıştır.⁹ Buna karşılık (7) nolu örnekte geçen *yāy* kelimesi, Arapça karşılığında ve bu şiirde bahar mevsiminin betimlenmesinden dolayı hem Tekin tarafından hem de Dankoff tarafından ‘bahar’ (Tekin 1989: 136-137); spring ‘ilk bahar, bahar’ (Dankoff 1982-II: 232) olarak tercüme edilmiştir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, *Dīvān* için *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlam sınırları kesin değildir.

(1) *Nelük angar biliştım*

Kuçşup takı kawuştım

Tüzünlükin kayıştım

Alktı meni(n)g yāyimī [XIX, 28] [III, 188]. [=Ne diye onunla tanıştım / ve kucaklaşıp dost oldum? / Niçin ona yumuşak davrandım ve onu kayırdı? / (Hiçbir iş yapmayarak) benim (bütün) yazımı mahvetti.] (Tekin1989: 62-63). *krş.* “**summer**” (Dankoff 1982-II: 247).

(2) *Kulan tükel komıttı*

Arkar sukak yumıttı

Yaylag tapa emitti

Tizig turup sekrişür [XLI, 51, I, 214] . [= (bahar) yaban eşeklerini iyice coşturdu;]

⁹ *yāy, yay* yaz XLII, 1; XLII, 13; XLIV, 1; LXVII, 1; 1. ; y. -*garu* XLII, 5; y. -*ig* XLI, 59; y. -*imī* XIX, 28. *yaz* bahar y. -*in* XLII, 21. (Tekin 1989: 262).

dağ keçilerini ve geyikleri (hep) bir araya getirdi. / (Bunlar otlamak için) yaylalara doğru yöneldiler. / Sıra sıra dizilip (sevinçlerinden) hoplayıp zıplıyorlar.] (Tekin 1989: 100-101). *krş.* “**summer pasture**” (Dankoff 1982-I: 202).

(3) *Kış yāy bile tokuştu*

Kıngır közün bakıştı [XLII-1, I-170] [=Kış ile yaz (Birbirlerine düşman olup) savaştılar; / kızgın gözlerle birbirlerine bakıştılar.] (Tekin 1989: 104-105). *krş.* “**summer**” (Dankoff, 1982-I: 179)

(4) *Kış yāygaru süwleyür*

Er at menin tawrayur [XLII-5, III, 278]. [=Kış yaz (mevsimine şöyle) fısıldıyor: / İnsanlar ve atlar benimle güçlenir ve sertleşir.] (Tekin 1989: 104-105). *krş.* “**summer**” (Dankoff 1982-II: 293).

(5) *Yāy kış bile karıştı*

Erdem yāsin kurıştı [XLII-13, II, 97]. [=Yaz (mevsimi) kış ile karlaştı / (ve karşılıklı olarak) hüner yaylarını kurdular.] (Tekin 1989: 104-105). *krş.* “**summer**” (Dankoff 1984-II: 13).

(6) *Yılkı yazın edlenür*

Otlap anın etlenür [XLII-21, I, 285]. [=Hayvanlar baharda iyileşir; / (bol bol) otlar ve semizleşir.] (Tekin 1989: 104-105.). *krş.* “**in springtime**” (Dankoff 1982-I: 237).

(7) *Tumlıg kelip kapsadı*

Kutlug yāyığ tepsedi [XLI, 59, I, 463] [=Soğuklar gelip bastırdı (ve her yeri) kapladı / Kış mübarek yaz (mevsimine) haset etti (ve onu kıskandı).] (Tekin 1989: 100-101). *krş.* “**summer**” (Dankoff 1982-I: 347).

(8) *Yāy körkinge inanma*

Suwlar üze tayanma [LXVII-1, III, 160] [=Baharın güzelliğine (fazla) inanıp güvenme; / sulara (güvenip) dayanma.] (Tekin 1989: 136-137). *krş.* “**spring**” (Dankoff 1982-II: 232).

(9) *Yay yarupan ergüzi*

Aktı akın mundızı [XLIV, 1-2] [= Bahar (güneşi) ısıdı, eriyen kar ve buzlardan oluşan sular coşku seller (halinde) aktı.] (Tekin 1989: 110). *krş.* “**spring**” (Dankoff 1982-I: 128); (Bahar geldi, kar suları/Aktı delice selleri; Ercilsaun 1985:126).

(8) ve (9) nolu örneklerde *yay* kelimesi, Tekin, Dankoff ve Ercilasun tarafından ‘bahar’ olarak anımlandırılmıştır.

Kutadgu Bilig’de *yay* kelimesi dört yerde geçmekte ve anlamı ‘yaz’dır; ancak eserin yayımlanan İndeks’inde **yay** ‘ilkbahar, yaz’ olarak anımlandırılmış ve *bk.* kısaltmasıyla **yaz** madde başına gönderilmiştir. (İndeks 1979: 533). *Kutadgu*

Bilig'de *yay* kelimesi Arat'ın tercümelerinden de anlaşılacağı üzere, tamamen 'yaz' anlamındadır.

(1) 142 *üçi yazkı yılduz üçi yaykı bil*

üçi küzki yılduz üçi kışkı bil (Arat 1979: 31). [=Bil ki, bunlardan üçü— bahar yıldızı, üçü— **yaz**, üçü — son bahar ve üçü de —kış yıldızıdır.] (Arat 1994: 21).

(2) 367 *kiming yaşı altmış tüketse sakış*

tatığ bardı andın yayı boldı kış. (Arat 1979: 51). [=Kimin yaşı altmışı doldurmuş ise, ondan hayatın tadı gitmiş, onun **yazı** kışa dönmüştür.] (Arat 1994: 37). *krş. KB* 367 (kış), 1052: XIII(?) (Clauson 1972: 980).

(3) 1052 *yana irlü kirdi bu tolmiş ayı*

kadır kışka yandı yarumış yayı (Arat 1979: 122). [=Dolun ayı tekrar küçülmeğe başladı; parlak **yazı** sert kışa döndü.] (Arat 1994: 87).

(4) 6009 *yıl ülgı yay erse tüşegli yigit*

sarığ al tüşese ya kürküm ögit (Arat 1979: 596). [=Yılın mevsimi **yaz** ve rüyâ gören delikanlı ise, rüyasında sarı, pembe renklerle safran veya öğütülmüş bir şey görürse,] (Arat 1994: 430).

Kutadgu Bilig'de *yaz* kelimesi on yerde geçmekte ve anlamı 'ilkbahar; yaz'dır, bu madde başında da *yaz* kelimesi, *yay* kelimesine gönderilmiştir (İndeks 1979: 533). Aşağıda (1) nolu örnekte *yazkı* Arat tarafından 'bahar' olarak tercüme edilmişken, *yaz* 'yaz' olarak tercüme edilmiştir. Burada *yaz* kelimesinin 'bahar' olarak tercüme edilmesine engel teşkil edecek bir durum yoktur. Bunun gibi Arat tarafından (4) nolu örnekte geçen *yazkı gülef* 'yazdan kalmış kuru ot' olarak tercüme edilirken, (5) nolu örnekteki *yazkı gülef* 'bahar kelef otu' olarak tercüme edilmiştir. Bunların dışında bütün örneklerde *yaz* 'bahar' anlamına gelmektedir.

(1) 65 *irinçig kışığ sürdi yazkı esin*

yaruk yaz yana kurdı devlet yasın (Arat, 1979: 24). [=Bahar rüzgârı eziyetli kışı sürüp, götürdü; parlak **yaz** tekrar saâdet yayını kurdu.] (Arat, 1994: 16). *krş. KB* **yaruk yaz** 'the bright spring' (*sic*, has strung its bow) 65: XIII (?) (Clauson 1972: 982b).

(2) 139 *kozi yazkı yılduz basa ud kelir*

erentir kuçık birle sançu yorır (Arat 1979: 30). [=Hamel bahar yıldızıdır, sonra Sevr gelir; Cevzâ ile Seretân dürtüşerek yürür.] (Arat 1994: 21).

(3) 4623 *yigit erse yaşıng yaz erse yiling*

soğık işke tutğıl isitür kanıng (Arat 1979: 464). [=Yaşın genç ve ömrün bahar yıllarında ise, soğuk şeyler kullan, kanın bunları ısıtır.] (Arat 1994: 334).

(4) 5639 *saçım boldı sungıur tüsi teg şaşut*

saıal boldı yazkı gülef teg orut. (Arat 1979: 560). [=Saçım, sungur rengi gibi, kır oldu; sakalım **yazdan** kalmış kuru ota döndü.] (Arat 1994: 403).

(5) 5697 Saçım boldı **yazkı** gülef teg orut

saûal boldı sungkur tüsi teg şaşut (Arat 1979: 565). [=Saçım, **bahar** kelef otu gibi, kurulaştı; sakal ise, sungur tüyü gibi alaca oldu.] (Arat 1994: 408).

(6) 6007 yıl ülgi **yaz** erse kiçig erse er

kızıl körse barça yağız körse yir. (Arat, 1979: 596). [=Yılın mevsimi **bahar** ve insan da çok genç ise, her şeyi kızıl ve yeri kara görürse,] (Arat 1994: 430).

(7) 6531 yaruğ **yaz** teg erdim tümen tü çiçeklig

hazanmu tüşüttüm kamuğnu kurıttım (Arat 1979: 645). [=Rengârenk çiçekler ile dolu, parlak **bahar** gibi idim; hazânımı uğrattım, hepsini kuruttum.] (Arat 1994: 468).

(8) 142 üçi **yazkı** yulduz üçi **yaykı** bil

üçi küzki yulduz üçi kışkı bil (Arat, 1979: 31). [=Bil ki, bunlardan üçü— **bahar** yıldızı, üçü— **yaz**, üçü — son bahar ve üçü de —kış yıldızıdır.] (Arat 1994: 21).

Yukarıdaki Örneklerden de anlaşılacağı üzere *Kutadgu Bilig*’te *yay~ yaz* ayrımı en azından *yay* kelimesi için kesindir. *Yaz* ise hem ‘bahar’ hem de ‘yaz’ mevsiminin karşılığıdır.

Atabetü’l-Hakayık’ta Arat tarafından “Fihrist” bölümünde *yay* ‘yaz’ olarak, *yaz* ise, ‘ilkbahar, yaz’ olarak anlamlandırılmıştır. (Arat 1992: LXXII).

(1) 223 **yayınkı** bulut teg ya tüş teg ħali

224 direngsiz keçer baht ya kuş teg uçar (Arat 1992: 58). [223 *yayınkı* ... teg] A₃ *yasınú-ı* (önce *yayınkı-ı* yazılmış; sonra üzerinden çizilerek, sahife kenarında tashihi edilmiş) ... B₇ *yasınkı* bulud ... tuşdeg (ar. *yazın-ğı* bulut ...) C₃ *yazın-ğı* bulut ...deg (Arat 1992: 58.). [=223 Baht **yaz** bulutu gibidir veya rüya gibi boştur; 224 durmadan geçer veya kuş gibi uçar.] (Arat 1992: 90).

(2) 471 kelür küz keçer **yaz** barur bu ‘umür

472 tüketür ‘umürni bu yazım küzüm (Arat 1992: 78). [472. *tüketür* ... *yazını*] A₁ ...*yasum* B₁₀ *tuketti* ...*yasını* (ar. *tüket(ti)* ... *yazım*) C₆ *tüketür* ...*yazum* (Arat 1992: 78). [=471 **bahar** geçer, güz gelir; ömür gider, 472 bu **bahar** ve güzüm ömrü tüketir (Arat 1992: 99). *krş. At. kelür küz keçer yaz* ‘autumn comes and summer passes’ 471 (Clauson 1972: 982b).

(1) nolu örnekte, Arat tarafından *yay* kelimesi, ‘yaz’ olarak, (2) nolu örnekte her iki mısradan (=471, 472) geçen *yaz* kelimesi ‘bahar’ olarak tercüme edilmiştir. Arat’ın “Fihrist”te *yaz* kelimesini ‘ilkbahar, yaz’ olarak anlamlandırmasına 223 nolu mısradan geçen *yaz* kelimesinin ABu ve BaC nüshalarındaki *yasınkı~yazın-ğı*¹⁰ varyantları

10 223. *yayınkı*; A nüshasında önce *yayınkı-ı* yazılmış, sonra üzerinden çizilerek, sahife kenarında *yasınkı-ı* (altta ar. harfl. şh) şeklinde tashihi edilmiştir; Bu *yasınkı-ı* Ba ve C *yazın-ğı* ve D *yayın-kı* (bk. F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*; s.90). Metinde mevsim adı olarak, bundan başka bir de *yaz* (471, 472) ve *küz* (471, 472) tâbirleri geçmektedir. *Yazkı* bulut ve *küzki* bulut tâbirleri için bk. W. Bang ve G.R. Rachmeti, *Lieder aus Alt-Turfan (Asia Major, IX, 1935, I, 9 ve 13)*. (Arat 1992: 151).

A ile D nüshalarında *yay* («yaz») ve diğerlerinde *yaz* («ilk bahar») yazılmış olması, tabi’i, müstensihlere âit bir mese-

sebebe olmuştur. Arat'ın aksine, Clauson, 471. mısra da geçen *yaz* kelimesini 'bahar' değil, 'yaz' (=summer) olarak anlamlandırmıştır (Clauson, 1972: 982b).

Kısaca Karahanlı sahası için Arat'ın da *Atabetü'l-Hakayık*'ın Fihrist'inde belirttiği üzere *yaz* kelimesinin anlam sınırı belli değildir, *yaz* hem 'yaz' hem de 'bahar' mevsimi için kullanılmaktadır. *Yay* kelimesi, *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakayık*'ta sadece ve sadece 'yaz' mevsimi için kullanılmıştır. Bir başka deyişle *yay* kelimesi *yaz* kelimesinden bağımsız olarak, 'yaz' mevsimini karşılayan bir söz varlığı durumuna gelmiştir.

Türkologlarca Harezm sahasına ait metin olarak değerlendirilen *Kıssaşü'l-Enbiyâ* (Ata 1997)'da *yaz* kelimesi 'ilkbahar, bahar', *yay* kelimesi de 'yaz' mevsimini karşılayan söz varlıklarıdır. Bu dönemde en azından bu eser için *yaz* ve *yay* kelimelerinin anlam sınırları kesin çizgilerle ayrılmıştır:

(1) *Şiş ewde oturup iş işler, biz yābānda kış (5) yay emgenür –miz, biz yime bözçilik ögreneliñ tédiler. [18r]* (s. 25.).

(2) *Kaçan Hadîcenin teve-(15)-leri teprese kamuğ Kureyşiler anıñ arqısı birle barur erdile, tegme yılda eki nevbet ticâret (16) kılur erdiler, biri kış, biri yay. [186v]* (s.265). [krş. Kureyş Suresi şitâ' (kış) ve şayf (yay)].

(3) *Resûl 'aleyh's-selâm sordı erse aydılar: yay tünlerinde endekde (19) yatur-miz, tün yeli barçağa teñ tegsün tēp artuğ eksük kılmas-biz. [216r]* (s.310.).

(4) *Uş bitidim bu kitābnı ey erenler eđ bözi*

Bir yıl içre keçti anıñ yay [u] kış yaz u küzi [249v/1.] (s. 363.).

(1) (21) *tegresinde yegirmişer tikim yaz çeçekleri açılmış, çeşmeler aқа turur, hurma yıgaçı ötmiş [42r]*. (s.58.).

(2) *Bir yıl Mevlî ta'ālā sawuğ ıddı, ni'met bolmadı, (10) yaz boldı erse halâyık andağuk kelü başladılar, [57r]*. (s. 79).

(3) *Aydılar: ey (13) ata, yaz küni boldı, bu kün kün atlığ sulţān, hūt atlığ kışlağdın hamel atlığ (14) yazğa oğradı, ... [68r]* (s.94).

(4) *Yaz üze mundağ gazel aymışda Nāşır Rabğuzî. [68v]* (s.95.).

(5) *Zekeriyyā ol hāl-(13)ni kördi erse du'ā kıldı: İdiyā Meryemge kış küniinde yaz ni'metin bēür- şen maña qarılıqımda arığ (14) oğlan bērgil... [167r]* (s.237-238.).

(6) *Uş bitidim bu kitābnı ey erenler eđ bözi*

Bir yıl içre keçti anıñ yay [u] kış yaz u küzi [249v/1.] (s. 363.).

Harezm dönemi eseri olarak kabul edilen *Nehcül'-Ferādīs* (Ata 1998)'in söz varlığında *yay* ve *yaz* kelimeleri yer almamaktadır. Bu döneme ait *Mu'inü'l-Mürîd*¹¹

ledir. Bu farklardan eserin yazıldığı veya istinsah edildiği mıntaka hakkında her hâangi bir neticeye varmak, bugün için, imkânsızdır; fakat o devirlerde yazılmış olan eserlerden bu tâbirlerin nerelerde tarcihan kullanıldıklarının anlaşılması ile bu hususta bir fikir sâhibi olmak mümkün olacağını zannediyorum." (Arat 1992: 151).

11 Yay (t): Yaz Mevimi y. 3/2, 45/2, 254/2 y.1 204/1. yaz (t): İlkbahar mevsimi y. 3/2. (Toparlı 1988: 275.).

ve Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn*'inde *yaz* ve *yay* kelimeleri geçmektedir:

(1) 1a/6 *Sen ök sen yaratğan bu yer kök kün ay*

Bu küz kış kerek yaz kerek bolsu yay [3] (Toparlı 1988: 1).

(2) 3/13 *Kültip az öküş yığlayı bu kişi*

Müsülmân boluğlı kerek yay kışı [45] (Toparlı 1988: 9).

(3) 16b/2 *Kerek bolsa bâkî selemde mebi'*

Yıl içre bu küz kış tağı yay rebî' [254] (Toparlı 1988: 51).

(4) 13a/15 *Tiweler taş otlağda yayı kışı*

Nişâb bolsa birgey zekâtın kişi [204]. (Toparlı 1988: 41).

(1) 1a/6 *Sen ök sen yaratğan bu yer kök kün ay*

Bu küz kış kerek yaz kerek bolsu yay [3] (Toparlı 1988: 1).

Mu'inü'l-Mürîd'de (3) nolu örnekte Türkçe *yaz* kelimesi yerine Arapça *rebî'* sözü kullanılmıştır. Bu dönemden itibaren *yaz* ve *yay* mevsimleri Arapça alıntılarla da karşılanmaya başlanmıştır. (3) nolu örnekte *yay* kelimesiyle birlikte *rebî'* (<Ar.) kelimesi, *yaz* kelimesinin bu dönem metinlerinde 'bahar, ilkbahar', *yay* kelimesinin ise, 'yaz' anlamına geldiğini kuvvetlendirmektedir.

Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn*'inde sadece *yaz*¹² kelimesi geçmekte ve karşılığı da 'bahar (wiosna)'dır. (Zajaczkowski 1961: 76).

Kıpçak sahası metinlerinde *yay* ve *yaz* ayrımı daha belirgin ve *yay* 'yaz', *yaz* da 'bahar, ilkbahar' karşılığındadır. *Yaz* ve *yay* ayrımı bugünkü çağdaş Kıpçak grubu lehçelerinin bir kısmı için de aynıdır ve bu lehçelerde *yaz* (> caz) 'ilkbahar, bahar'; *yay* (> cey~cay) 'yaz' mevsimini karşılamaktadır. Bunun yanı sıra, ilk Kıpçak sahası metinlerinden olan *Gülistan Tercümesi*'nde bahar yerine *ilk yaz* birleşigi kullanılmıştır; aynı birleşik *Codex Cumanicus*'ta da geçmektedir.

Memlûk sahasında yazılan sözlük ve gramerlerde *yaz* ve *yay* kelimelerinin anlamlarını belirlemede Arapça karşılıklar bize kolaylık sağlamaktadır.

yay Yaz (يَاي فصل الصيف) 100, Ş. Sul. 302; Kaş.I. 78; MW. 73; R. III. 4; B.d. M. II. 874; Lh. Os. 825; Bud. II. 345; R. Usp. 273; Köprülü: DTB. 10₁₁. (*İdrâk* Caferoğlu 1931: 123).

yaz İlkbahar (يَا: فصل الربيع) 93; Kaş. III. 119; MW. 83; R. III. 225; Houtsma 103; Ş. Sul. 292; B.d. M. II. 864; Lh. Os. 813; Bud. II. 327; R. Usp. 273; Huastuanift 28₁₁; Köprülü: DTB. 24₁₄. (*İdrâk* Caferoğlu 1931: 123). [Caferoğlu 1931'de verilen Houtsma 103'te *yaz* 'ilkbahar' anlamında bir kelimeye rastlanılmamıştır. Kanaatimizce *yaz-* fiili ile karıştırılmıştır.] (Houtsma 1894: 103).

12 *jaz* 'wiosna', 109 *qamuy kümlärniñ aty jaz bolmaz* 'nie wszystkie dni nazywają się wiosną', 257 *čün tabtuñ imdi oş jaz 'gdy zastaleš teraz piekną wiosnę'*. Mkaş. *Jaz* 'Frühling, Sommer', ATGr. *Yaz* 'Frühling', PTPis. *Jaz* 'večna', Bmuş. *jaz* 'printemps', Cum. *Jaz* 'Frühling —ver' etc. (A. Zajaczkowski 1961: 76).

yay(I) İlkbahar *ed-Dürre* 2b/4 [Z/3-36, C-123, K-130, T-282.]. (Toparlı 2003: 121.). **yay** İlkbahar . (s.3.) (الرُّبْعُ يَئُ) [2b/4].

yay: Bahar mevsimi (45b/6). (*El-Kavânîn* 1999: 130). Yılın dört mevsimi: yay (**bahar**) yaz (**yaz**) kış (**sonbahar**) kış (**kış**). (*El-Kavânîn* 1999: 49). [الخریف زوک الشتا]. [45b/6].

yaz: Yaz mevsimi? (45b/6 olmalı *krş.* **yay.**). (*El-Kavânîn* 1999: 130). [الصيف يان] [45b/6].

Yukarıdaki tanıklarda *El-Kavânîn* ve *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'de tıpkı *Dîvân*'da olduğu üzere *yay* kelimesinin 'bahar mevsimi', *yaz* kelimesinin ise 'yaz mevsimi' karşılığında kullanıldığı Arapça karşılıklarından kesin olarak anlaşılmaktadır. Bu denklikler, her iki eserin yazarının *Dîvân*'dan yararlanmış olabilecekleri hissini uyandırmaktadır.

yay = yaz. *Bk:* **yaz.** *Et-Tuhfe* [D.L.T.; Rad., Kr., Alt., Tel., Leb., Tob., Küw., Kom., Az., Uyg., Çağ., Caf., T.T., Usp.; İd.; Müh.; Bul.; Kav.; Ç.L.]. 22b.-3. [Atalay 1945: 282.]. [**yay; yaz** = صيف] (Atalay 1945: 43; Fazılova-Ziyevoevoy 1978: 304).

yaz= yaz. *Bk:* **yay.** *Et-Tuhfe* [D.L.T.; Rad., Kaz., Az., Kom., Çağ., Kar.; Caf., T.T., Usp., Chuas.; İd.; Müh.; Hou.; Bul.; Kav.; Ç.L.]. 22.b.-3. (Atalay 1945: 282). [**yay; yaz** = صيف] (Atalay 1945: 43; Fazılova-Ziyevoevoy 1978: 303).

[صيف يان و يان] (22b/3)]. *Et-Tuhfe*'de Arapça *şayf* 'yaz mevsimi' kelimesinin Türk dilindeki karşılığı olarak hem *yay* hem de *yaz* yazılmıştır. Örnekten de anlaşılabacağı üzere, bu dönem için *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlam alanları çakışmaktadır. Belki de *yay* kelimesi *yaz*'dan ses değişmesiyle türemiş bir yan biçim veya bir doublet olduğu için eserin yazarı Arapça *şayf*'in karşılığı olarak her iki kelimeye de yer vermiştir.

yay (I) Yaz mevsimi (BM (=Kitâbu Bulgatü'l-Müşâtâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak), BV (= Baytaratu'l-Vâzih), CC (= Codex Cumanicus), İM (=İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn), Kİ (=Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk), RH (Kitâb Fî Rıyâzâtî'l-Hayl), TZ (Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye) *krş.* yaz (I) (Toparlı vd. 2003: 316a).

yay (II) İlkbahar mevsimi (DM, KK) *krş.* yaz (II). (Toparlı vd. 2003: 316a).

yaz (I) Yaz mevsimi (Gİ(=?), GT(=Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân Bi't-Türkî)), KF(=Kitâb Fî'l-Fıkh), KFT(= Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî), KK (El-Kavânîn), MG (=Münyet'-l-Guzât), TZ) *krş.* yay (I) (Toparlı vd. 2003: 316b).

yaz (II) İlkbahar mevsimi (BM, BV, CC, Kİ) *krş.* yay (II). ((Toparlı vd. 2003 (KTS): 316b).

yay (t) : Yaz mevsimi *İrşâdü'l- Mülûk ve's-selâtîn* 47a/5 (5). (Toparlı 1992: 619). [*her vaqt kim kirse irdi Meryem öze Zekerıyyâ Nebî kış künlerinden tapar irdi Meryem katında yay künler yimişini, kaçan kim kirse erdi (5) Meryem öze Zekerıyyâ Nebî yay künlerinde tapar irdi Meryem katında kış yimişlerini... İrşâdü'l- Mülûk ve's-selâtîn* [47a/4-5] (Toparlı 1992: 173). Bu metinde *yaz* 'bahar mevsimi' karşılığında Farsça *nev-rûz* kelimesi kullanılmıştır:

“Taķı satmak (6) **nevrüzğa** tigrü taķı küz vakķtına tigrü...” *İrşâdü’l- Mülûk ve’s-selâtîn* [480a/5-6]. (Toparlı 1992: 460)

Kıpçak Bozkırlarında yaşıyan Türk boylarının dil özelliklerini ve söz varlığını işleyen ve Alman ve İtalyan olmak üzere iki ayrı kitaptan oluşan *Codex Cumanicus*’ta *yaz* ve *yay*, baştaki *y>c* ses değişmesinin dışında, bugünkü Tatar ve Başkurt lehçelerinde olduğu gibi, *yaz* ‘bahar’ ve *yay* ise ‘yaz’ anlamında geçer.

jaz [jaz] Frühling, ‘ver’ 130, 38r. **il(k) jaz aj** erster Frühlingsmonat, ‘Marcius’ 72,12, und **soņu jaz aj** letzter Frühlingsmonat, ‘madius’ 72,14. (K. Grønbech 1942: 119).

jaj, jáj [yay / jay] Sommer 120,1. ‘estas’ 73,23. Cf. **jajyn**. (K. Grønbech 1942: 110)

jajyn [jain] im sommer (*Instr.* von **jaj**). (K. Grønbech 1942: 110).

Bazı Türkologlarca Memlûk sahası edebî eserlerinden sayılan Seyf-i Sarayî’nin *Kitâb Gülistân bi’t-Türkî* adlı eserinde “bahar” mevsiminin adlandırılması diğer tarihî metinlerden farklılık göstermektedir. “Bahar” mevsimi bu eserde “ilk yaz” birleşiği ile karşılanmıştır.

ilk yaz: “İlk bahar”

(1) 5 (3a) 11 yaşıl aţlas bisât töşgey. Dağı ilk yaz bulutı- (12)nıñ dāysine fermān kıldı... *Kitâb Gülistân bi’t-Türkî* 3a/11, (Karamanlioęlu 1989: 2).

(2) “ 10 (5b) 4 **ilk yaz** künlerinde bir kün bustān içinde (5) gül-ler arasında bir niçe zarīf ‘ālimler (6) bilen oturup...” *Kitâb Gülistân bi’t-Türkî* 5b/4, (Karamanlioęlu 1989: 4).

(3) “ 294 (147b) 11 kilseñ iy dost körge-sen **ilk yaz** toprakım üstüne yaş ot bitmiş...” *Kitâb Gülistân bi’t-Türkî* 147b/11, (Karamanlioęlu 1989: 146).

(4) “310 (155b) dağı **ilk yaz** bulutı dururlar ni fāyide kim (10) yağmasalar...” *Kitâb Gülistân bi’t-Türkî* 155b/99, (Karamanlioęlu 1989: 154).

F. Karamanlioęlu, *yaz*¹³ kelimesini ‘yaz’ mevsimi olarak *ilk yaz* birleşiğini de ‘ilk bahar’ mevsimi olarak anlamlandırmıştır. (Karamanlioęlu 1989: 393.). *Codex Cumanicus*’ta da ‘bahar’ olarak ilk yaz birleşiği geçmektedir. *KTS*’deki **ilk (II) Yaz**, yaz mevsimi (CC) madde başı düzeltilmeye muhtaçtır. (Toparlı vd. 2003 (KTS): 110).

Çağatay sahasında Türkiye Türkçesinde olduğu üzere *yaz* (*yaz*→ *yaz* (Eckmann 1988: 286.) kelimesi ‘yaz mevsimi’ni karşılamakla birlikte *yay* ‘yaz’ kelimesi de geçmektedir.

yay (يای يازك كمالی تا بتان موبم صيف) yazın kemâli, tâbestân, mevsim-i şayf (Şeyh Süleyman 1298: 302).

13 *yaz yaz y.90; bolsa 303/7; (ilk y. “ilk bahar” bk. ilk).* (Karamanlioęlu 1998: 393). *ilk i. yaz “ilk bahar” 294/11; i.y. bulutı 5/11, 310/9; i. y. künleri 10/4* (Karamanlioęlu 1989: 276.).

yaz (ياز تا بتان صيف) tâbestân, şayf. (Şeyh Süleyman 1298: 292.).

(1) **Yaz** boldı vü boldı yana cennet kibi yazı

Hoş ol kişi kim ‘ıyş le ötkey kış u yazı (Bâbü Dîvânı: 62/1)

(2) **Ni yazda** tınarım u ni küzde

Ni tağda kararım u ni tüzde (Bâbü Dîvânı: 556/4).

(3) **Ni yaz** u ni küzdin köñül açılur

Ni yazı vü tüzdin köñül açılur (Bâbü Dîvânı: 558/35).

Bâbü Dîvânı için B. Yücel tarafından yaz kelimesi ‘yaz mevsimi’ olarak anlamlandırılmıştır. (Yücel 1995: 440b).

Çağatay şiirinin önemli temsilcilerinden olan Lütî’inin şiirlerinde yaz kelimesi genellikle yılın altı aylık bölümünü karşılamaktadır. Bir başka deyişle yaz kelimesi, hem ‘ilk bahar hem de ‘yaz’ anlamlarını içermektedir.

(1) **yaz** boldı kirek ol büt-i ‘ayyâr tapılsa

barça tapılur bizge kirek yâr tapılsa (Lütî Divanı 22/1).

(2) **yaz faşlı** barça şād u köñlümüz gamnāk irür

gül bigin cān köñleki hicrān ilindin çāk irür (Lütî Divanı 104/1).

(3) kaçan tigsün yüzün sarığ yüzümge

ķavuşmaydur ģazān birle belī yaz (Lütî Divanı 109/3).

(4) **yaz faşlı** kim irür ‘ayş u tarabnıñ mevsimi

saldı bülbül tig mini gerdün gülistāndın yıraq (Lütî Divanı 118/2).

(5) yüzüne bakşam közüm yaşın körüp ‘ayb itmegil

yaz bulutı bolsa peydā gülge nemdin çāre yok (Lütî Divanı 123/4).

(6) sinsiz çemende **yaz** açılmas köñül belī

nāz u girişme serv ü gül ü yāsemende yok (Lütî Divanı 126/2).

(7) **yaz** açıldı ‘ayş iter çağdur yüzündin bürka‘ al

niçe kılğay sin eyā gül-çehre sin ģaķķımda al (Lütî Divanı 144/1).

(8) lütî dem-ā-dem köz yaşın **yaz yağmuru** tig yağdurur

tigürgil anı ay şabā yüzi gül-i ģandānıma (Lütî Divanı 241/7).

(9) **yaz** boldı vü yıraq min andın ni fāyide

gül bolmasa hezār çemendin ni fāyide (Lütî Divanı 263/1).

Yukarıdaki örneklerde geçen *yaz* kelimesi G. Karaağaç tarafından ‘yaz’ olarak anlamlandırılmıştır (G. Karaağaç 1997: 709). Ancak (2), (4), (5), (6), (7), (8), (9) nolu örneklerde, beyitlerin anlam içeriklerinden anlaşılacağı üzere bir bahar mevsimi tasviri söz konusudur, bu sebeple bu örneklerdeki *yaz* kelimesi ‘ilkbahar’ veya altı aylık bir zamanı kapsayan ‘yaz’ olarak anlamlandırılmalıdır.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçen Türkçe söz varlığını toplayan *Tarama Sözlüğü*’nde *yay* ‘Yaz, sıcak mevsim’; *yaz* ‘Bahar mevsimi, ilk bahar’ olarak anlamlandırılmıştır. Bazı araştırmacılar (Tezcan 2001:76)¹⁴ tarafından bu dönem metinleri için *yaz*’ın ‘ilkbahar, ilkyaz’ anlamına geldiği kesin olarak belirtilse de, ileriki sayfalarda Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden derlemiş olduğumuz örneklerde, *yaz* kelimesinin hem ‘ilkbahar, ilkyaz’ hem de ‘yaz’ mevsiminin karşılığı olarak kullanıldığına tanık olunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinleri için *yay* kelimesinin anlam alanı bellidir. (*yay*: Tür. T. yaz mevsimi).

yay: Yaz, sıcak mevsim.

Senin boyun budahdan ağdı geçti

Cihan imdi yüzünden yaz ü yaydır (ياید). (*Velet. XIII-XIV. 16*). [TS-VI: 4433].

Cemalini gördüm düşte, çok aradım yay (ياید), *kışta*

Bulumadım dağda taştta, denizleri süzer oldum (Yunus. XIII-XIV. 253.). [TS-VI: 4434].

Şöyle kim yay (یای) *yağmurları dereler içinde dükenir gider.*

Ne deniz suyuna irişebilir, ne ırmaklara ulaşabilir. (*Kel. XIV. 87*). [TS-VI: 4434].

Tarama Sözlüğü’ndeki tanıklardan anlaşılacağı üzere *yay* ‘yaz, sıcak mevsim, tâbistân, sayf’ 17.-18.yy. kadar Türkçenin söz varlığında yer almıştır. [TS-VI: 4436].

yaz: Bahar

Senin boyun budahdan ağdı geçti

Cihan imdi yüzünden yaz(یاز) *ü yaydır.* (*Velet. XIII-XIV. 16*). [TS-VI: 4449.].

Kalil: azdur, delâl: nazdur, rebî’ [Ar.]: *yazdur* (یازد) *vedad: dostluk* (*Fer. XIV. 26*). [TS-VI: 4449.].

Zire bir yıl üçer ay dört fasl olur

Yaz (یاز) *u yay ü güz ü kış hem vasl olur* (*Melhame XIV-XV. 16-2*) [TS-VI: 4449.].

Tarama Sözlüğü’nde *yaz* ‘ilk bahar, bahar mevsimi, rebî’ olarak verilmişse de, burada taranan eserlerin dışında pek çok Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metninde, *yaz* yaz mevsiminin karşılığı olarak ‘yaz’ anlamındadır.

(1) “...baylığun yoksullığı ve şādılığun melülligi ve gökcekligün (3) çirkînligi ve yazun kışı ve bahārun güzı var.” (s.94.). [*Kenzü’l-Küberâ: 58b/3*].

¹⁴ “Eski Anadolu Türkçesinde *yaz* ‘ilkbahar, ilkyaz’ anlamındadır, dolayısıyla Ergin ve Gökyay’ın dizinlerinde verilen ‘yazın’ karşılığı ‘baharın, ilkbaharda’ olarak düzeltilmelidir. (Tezcan 2001: 76).

(2) “(4) İy gül kıl indi taze-y-iken bülbüle vefā

Bilgil kim gündüzi gice vü yazı güz dutar” (s.94.) [Kenzü'l-Küberâ: 58b/4].

(3) Ğurra olma hüsnüñe kim bilür hāş u ‘ām

Her çi yaz eyler ‘imāret kış gelür vîrân kılur (s.93.).[Kenzü'l-Küberâ: 58a/8.].

(4) Sinün boyun budağdan ağdı, geçti,

Cihān emdi yüzünğden yaz u yaydur. (s.39).[S.Veled: XXIII-6.]. [Mansuroğlu'nun yayınında “Sözlük” bölümünde geçen *yay* maddesi [=yay yay XIII 4,6 (ya krş.) s.176.] düzeltilmeye muhtaçtır. XXIII-6'daki tanık ‘yaz mevsimi’ anlamında olup iki ayrı madde başı yapılmalıdır].

XIV. yüzyılda Gerdekli İshak (İshak bin Murad) tarafından Eski Anadolu Türkçesinde kaleme alınan *Ed- Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* Arapça-Türkçe satır altı sözlükte *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlamları, Arapça karşılıklarından anlaşılacağı üzere *yaz* ‘ilk bahar’, *yay* ‘yaz’ olarak verilmiştir.

“*yay* ‘yaz’. y. 17a/10.” (Atsız ve Türkmen 2004: 126).

“*yaz* ‘yaz’ y. 17a/10. (Atsız ve Türkmen 2004: 126).

Yukarıdaki anlamlandırmalara baktığımızda, *yay* ve *yaz* kelimeleri aynı mevsimi, başka bir deyişle aynı kavramı karşıladıkları düşüncesini uyandırmaktadır. Ancak, eserin “Tıpkıbasım”ında “Faşlu’z-zarf” bölümünde *er-rabî*: yaz; *eş-şayf*: yay; *el-ħarîf*: güz; *eş-şitâ*: kış 17a/10-11. (Atsız ve Türkmen 2004: 163) şeklindedir. Burada *yaz* kelimesi ‘bahar’ mevsiminin karşılığı, *yay* kelimesi ise, ‘yaz’ mevsiminin karşılığı olarak verilmiştir. *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlamları, eseri yayına hazırlayanlarca, Arapça karşılıklar düşünülmeden geleneneğe bağlı olarak bu şekilde verilmiştir.

Osmanlı sahasında 17. yüzyılın başlarında Hüseyin İbni Selim tarafından astroloji ve kronoloji bilimi alanında kaleme alınan ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesinde kayıtlı olan *Kitābı Esrāri'n-Nucūm ve Havvāş* adlı eserde *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlamları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır:

“*bay [5a] bu hāl üzere geçer ve Frenc katında yıl başı yenar (Lat. yenvar) (2) dërler. Zîrâ zühûr-ı ‘İsâ, intişâr-ı Yehūd bu ayda (3) oldu. Yehūdîler katında yıl başı iki fâşıl (4) oldu. Altı ay kış altı ay yazdur. Gayrı (5) tâife katında fâşıl dördür. Biri yazdur. (6) Biri yaydur. Biri güzdür. Biri kışdur.*”

Bu eserde, *yay* ve *yaz* kelimelerinin neden birbirinin yerine kullanıldığına dair ip uçlarını bulabiliyoruz. Yazar, Yahudilerce yılın iki bölüme, bir başka deyişle iki mevsime taksim edildiğini belirtmektedir. Yahudiler bir yılın altı ay kış ve altı ay yazdan oluştuğuna inanırlar. Buradan hareketle, *yaz* kelimesinin Türk dilinde bazen altı ayı da kapsayacak biçimde kullanıldığını çıkarabiliriz. Yahudilerden başka kavimlerde yılın dört kısma ayrıldığını belirtir: *yaz* ‘ilk bahar’, *yay* ‘yaz’, güz ve kış.

[25a] (9) Fasl-ı hâzîrân ayınuñ beyânında evvel yay ayıdur. Şöyle bil ki (10) ilk yay ayına Süryânçe hâzîrân dërler ve Yunanca (11) yunos dërler. Bu ay otuz gündür.

Tabî' atı hârr-ı yâbisdür. (12) Anda şafrâ çok olur ve şafrâvî ısıtmalar çok (13) her kişide kan sultânlıktan 'azl olur pâdişâh (14) olur. Şafrâya ısıtma gibi ve derleme bigi fi'l-cümle (15) şafrâya müte'allik olan emrâz-ı muhtelif çok olur.

Faşl-ı 'âşir (13) temmuzun beyânındadır. Evsat-ı yaydur. Şöyle bil ki orta (14) yay ayına Süryânçe temmuz dërler ve Yunanca oliyos (15) dërler. Bu ay otuz bir gündür. Bu ayun tabî' atı hârr-ı [26b] yâbisdür. Anda şafrâ gâyet çokdur. Her şahşın (2) kuvveti

Faşl-ı ihdâ 'aşer ayın beyânındadır. Âhir yay ayıdır. (15) Şöyle bil ki soñ yay ayına Süryânçe Âb dërler [27a] ve Yunanca Ağustos dërler ve bu ayun tabî' atı hârr (2) ve yâbisdür ve anda şafrâ galebe eder.

Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere, Hüseyin İbni Selim, *Kitâbı Esrâri'n-Nucûm ve Havvâş* adlı eserinde haziran ayını 'ilk yay', temmuz ayını 'orta yay' ve ağustos ayını 'soñ yay' olarak adlandırmaktadır.

Hüseyin İbni Selim, yaz 'bahar' mevsimini de tıpkı yay 'yaz' mevsimi gibi bölümler, mart 'ilk yaz', nisan 'orta yaz' ve mayıs 'soñ yaz'.

Faşl-ı sâdis âzerin beyânındadır ki (5) evvel-i bahâr ayıdır. Şöyle bil kim yaz ayına Süryânçe âzer dërler (6) ve Yunanca martis dërler. Bu ay otuz bir gündür [19b] mahzûrdur.

Faşl-ı (15) sâbi' Nisân beyânındadır. Evsat-ı bahâr ayıdır. Şöyle [23a] bil ki orta yaz ayına Süryânçe Nisân dërler ve hem (2) Yunanca Abril dërler. Bu ay otuz gündür. Bu ayun (3) tabî' atı hârr-ı raîbdür.

[24a] Faşl-ı şâmin (7) âyârın beyânındadır. Âhir bahâr ayıdır. Şöyle bil ki soñ yaz (8) ayına Süryânçe âyâr dërler ve Yunanca mayıs dërler. Bu ay (9) otuz bir gündür. Bu ayun tabî' atı hârr-ı raîbdür.

Osmanlı Türkçesinin söz varlığını en güzel şekilde derleyen Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* adlı eserinde *yaz* ve *yay* kelimelerini şu şekilde açıklamıştır:

“**yay** (يَا) s. *Tk.* Yaz mevsimi, sayf. [Ortası olan temmuzda şemsin «yay» burcunda bulunması sebebiyle böyle tesmiye olunmuştur; veyahut bu mevsimde sürülerin yaylalarda yayılması ve her şeyin de sıcaktan açılması münasebetiyle «yaymak» fiilinden müştaktır.] (Ş. Sami (H.1317): 1527a).

yaz (يَا) s. [Aslı: «yaymak» fiilinden müştak «yay»dır.] Senenin sıcak mevsimi ki üç ve diğer bir taksimde altı aydır, sayf, tâbistân: *Yaz oldu; yaz geldi; yaz kış.* ||**ilk yaz**= Bahar, rebî' (Ş. Sami (H.1317): 1540a).

Şemseddin Sami, *yaz* kelimesinin bazılarınca senenin üç aylık bölümü için ve bazılarınca ise, senenin altı aylık bölümü için kullanılır ifadesi oldukça doğru bir açıklamadır. Yukarıda Eski Anadolu Türkçesi ve Eski Osmanlı Türkçesi eserlerden verilen örnekler de bunu doğrulamaktadır. *yay* kelimesi sadece, üç aylık (haziran-temmuz-ağustos) zaman dilimi için kullanılırken, *yaz* kelimesi *yay* kelimesinin de anlam alanını kapsayacak bir biçimde kullanılmaktadır.

Sonuç

1. Başlangıçta Türk dilinde *yay* ve *yaz* kelimeleri aynı anlamda olup, *yaz* veya *yay* söz varlıklarıyla hem ‘yaz’ hem de ‘bahar’ kavramları karşılanıyordu, bir başka deyişle Eski Türkçe döneminde temelde üç mevsim vardı: *yaz~yay*; *küz*; *kış*.

2. Eski Türkçe dönemi metinlerinde Karahanlı sahasına ait metinler de dahil *yay* ve *yaz* kelimelerinin anlam sınırları belli değildir. Bu sebeple bu dönem metinlerini çözümlemede kesin bir *yay* ‘yaz’ ve *yaz* ‘ilkbahar, bahar’ ayrımı, metnin bütününe bakılmaksızın yapılmamalıdır. [krş. Talât Tekin 1988: 2000; 1998; 1995].

3. Başlangıçta belki de her iki kelimenin kökü de *yaz* idi, ve zamanla –z sesi –y sesine dönüşerek, ki Türk dilinde olağan bir ses değişmesidir, doublet olarak hem *yay* hem de *yaz* örnekleri kullanılmış daha sonra da anlam ayrışması sonucunda, *yay* ‘yaz’ mevsimini, *yaz* da ‘ilkbahar, bahar’ mevsimini karşılamıştır.

4. Harezmi sahası olarak adlandırılan dönem metinlerinde ise, *yay* ve *yaz* ayrımı hemen hemen kesindir; *yay* ‘yaz mevsimi’nin karşılığı olarak, *yaz* ise ‘ilkbahar, bahar mevsimi’nin karşılığı olmuştur. [krş. *Ḳışāṣü’l-Enbiyā*].

5. Kıpçak sahasında kaleme alınan sözlüklerde de *yay* ‘yaz’ ve *yaz* ‘ilkbahar, bahar’ ayrımını, Arapça karşılıklarından tespit etmek mümkündür. Bu ayrım Kıpçak dil alanı için kesindir. Ancak Kıpçak eserlerinden olan *El-Kavânîn* ve *Ed-Dürretü’l-Mudiyye*’de durum tıpkı *Dīvānu Luġāti’t-Türk*’teki gibidir; yani *yay* ‘ilkbahar’, *yaz* ‘yaz, summer’.

6. Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde ise, durum tıpkı Eski Türkçe döneminde olduğu üzere karışıktır. Bu dönem metinlerinde *yay* gittikçe kullanım alanını *yaz* kelimesine bırakır ve *yaz* kelimesinin kavram alanı da *ilk+bahar*, *nev-bahar*(Houtsma, *Gülistan Tercümesi*), *rabî* (<Ar.rebî^c) (*Gülistan Tercümesi*), *nevrûz*(<nev+rûz (*İrşâdü’l-Mülûk*) gibi alıntı kelimelerle karşılanmaya başlanır. Buna rağmen *yay* ve *yaz* kelimeleri bazı eski yazılı metinlerde kullanılır ve anlam sınırları Eski Türkçedeki gibi karışıktır.

7. Osmanlı Türkçesi ve çağdaş Türkiye Türkçesinde *yay* kelimesi sadece bu kelimeden türemiş *yayla~yaylak* kelimelerinde varlığını sürdürmüş, *yay* ‘yaz’ kullanım alanını yitirmiştir.

8. Bazı çağdaş Türk lehçelerinde *yaz* ‘ilkbahar, bahar’ [Kaz.Tat.]; *cey* (<yay) ‘yaz’ anlam ayrışması kesinleşmiş ve iki ayrı kavramı karşılayan söz varlığı haline gelmiştir.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

AKKUŞ, Yrd. Doç. Dr. Muzaffer (1995), *Kitâb-ı Gunya*, TDK, Ankara.

ARAT, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig I Metin*, 2. Baskı, TDK, Ankara.

ARAT, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, İstanbul. (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan- Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce)

ARAT, Reşid Rahmeti (1992), Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, *Atabetü’l-Hakayık*,

2. Baskı, TDK, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1994), Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* II Çeviri, 6. Baskı, TDK, Ankara.
- ATA, Aysu (1997), Nâşîrû'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî, *Ḳışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, I-II, TDK, Ankara.
- ATA, Dr. Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdis Uştmahlarının Açık Yolu Cennetlerin Açık Yolu III Dizin Sözlük*, TDK, Ankara, 1998.
- BANG, W. und Gabain, A. von (1931), *Analytischer Index Zu Den Fünf Ersten Stücken Der Türkischen Turfan-Texte*, Berlin.
- BAZİN, Louis (1991): *Les Systemes Chronologiques Dans Le Monde Turc Ancien*, Budapest: Akadémiai Kladó. Paris: Editions Du Cnrs.
- CAFEROĞLU, Dr. Ahmet (1931), *Abû –Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al- Atrâk*, İstanbul Evkaf Matbaası.
- CAFEROĞLU, Prof. Dr. Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ÇAĞATAY, Dr. Saadet Ş. (1963), *Türk lehçeleri Örnekleri, VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar Yazı Dili*, A Ü DTCF Yayınları, Ankara.
- DANKOFF, R. – Kelly, J. (1982), Mahmûd al- KÂŞGARÎ, *Compendium of The Turkic Dialects (Dîwân Luyât at- Turk)*, Part I, Harvard University.
- DANKOFF, R. – Kelly, J. (1984), Mahmûd al- KÂŞGARÎ, *Compendium of The Turkic Dialects (Dîwân Luyât at- Turk)*, Part II, Harvard University.
- DANKOFF, R. – Kelly, J. (1985), Mahmûd al- KÂŞGARÎ, *Compendium of The Turkic Dialects (Dîwân Luyât at- Turk)*, Part III, Harvard University.
- Drv.S 1969: *Drevnetyurkskiy Slovar'* [Древнетюркский Словарь], Leningrad.
- ECKMANN, János (1988), *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3412, İstanbul.
- EL-KAVÂNİN 1999: Prof. Dr. Recep Toparlı - Prof. Dr. M. Sadi Çögenli-Doç.Dr. Nevzat H. Yanık, *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK, Ankara.
- ERCİLASUN, A. Bican (1985), “Başlangıcından XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri”, *Büyük Türk Klâsikleri -I*, İstanbul: Ötüken-Söğüt.
- ERGİN, Prof. Dr. Muharrem (1980), *Orhun Abideleri*, 8. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Prof. Dr. Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, TDK, 2. Baskı, Ankara.
- FAZİLOVA , E. İ. – Ziyaevoy, M.T. (1978), *İziskannıy Dar Tyurkskomu Yazıku*, Taşkent.
- GABAIN, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK, Ankara (Çev. Mehmet Akalın).

- HOUTSMA, M.Th., (1894), *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*. Leiden.
- KARAAĞAÇ, Günay (1997), *Lütfi Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, TDK, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Doç. Dr. Ali Fehmi (1989), *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*, TDK, Ankara.
- KAYA, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, TDK, Ankara.
- KTS 2003: Prof. Dr. Recep Toparlı-Yard.Doç.Dr. Hanifi Vural-Yard.Doç.Dr. Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1958.), *Sultan veled'in Türkçe manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlar No. 765, İstanbul.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987), *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara.
- ŞEYH Sülyman Efendî-i Buhârî (1298), *Lûgat Çağatay ve Türkî Osmânî*, İstanbul.
- TEKİN, Prof. Dr. Talât (1989), Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri (Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Manzum Parçalar)*, TDK, Ankara.
- TEKİN, Talât (1998), *Orhon Yazıtları*, TDK, Ankara.
- TEKİN, Talat (1995), *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Simurg*, İstanbul.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara.
- TEZCAN, Semih (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, YKY, İstanbul.
- TOPARLI, Prof. Dr. Recep (2003), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK, Ankara.
- TOPARLI, Yrd. Doç. Dr. Recep (1988), *Mu'inü'l-Mürîd*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No.15. Erzurum.
- YÜCEL, Bilal (1995), *Bâbü'r Dîvânî*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- ZAJĄCZKOWSKI, A. (1961), *Najstarsza Wersja Tuerska Husrav u Širîn Quṭba*, Csešć III, Slownik, Warszawa.